PROBABILA ORIGINE LATINĂ A TERMENULUI SLAV *RALO* ‘PLUG’

THE PROBABLE LATIN ORIGIN OF THE SLAVIC TERM *RALO* ‘PLOUGH’

(Abstract)

Two terms recorded in Old Church Slavonic as *orati* (‘to plough’) and *ralo* (‘plough’) are given in dictionaries as Slavic inherited terms that are etymologically related to each other. However, the data this author puts forth in the present article indicate that it is only *orati* that appears to be an inherited term in Slavic, whereas *ralo* (with a West Slavic variant *radlo*) most probably reflects an early borrowing from Vulgar Latin into Slavic. Linguistic, ethnographic and historical-archaeological evidence suggests that a tilling implement designated by Latin *rāllum* (from an earlier **rādlom*, derived from the verb *rādere* ‘to raze, to scrape’) was adopted by the earliest Slavs who migrated to the Central European area north of the Roman province of Pannonia (during the late fifth or the early sixth century). Whereas West Slavs remained with the earlier form *radlo* for ‘plough’, the simplified variant *ralo* reached the East Slavs (where it competed with the inherited term *soxa* ‘wooden plough’), and it was also *ralo* that became the dominant term for ‘plough’ in the languages of the Slavs who moved south, to the Balkan Peninsula. It was from those Slavs that early Romanians (who had inherited *aratru* ‘wooden plough’ from Latin) borrowed a derivative of *ralo*, namely *ralica*, as designation of a “butting plough”. One general conclusion of the present article is that, etymologically, Slavic *ralo* is related neither to Proto-Slavic **oràti* ‘to plough’, nor to the Proto-Indo-European root **arə-* ‘to plough’, but to the derivatives of Latin *rādere* which designated certain types of tilling implements.

Keywords: Slavic etymology, types of ploughs, Roman civilization, *rallum*, *rariţă*.

Articolul de faţă susţine, cu argumente suplimentare, ideea centrală a comunicării intitulate “The probable origin of Old Church Slavonic *ralo*

BDD-V4253 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:51:50 UTC)

'plough' in Latin *rallum* 'plough raker, ploughshare'", prezentată de autor la *Simpozionul Internaţional de Lingvistică*, ediţia a VI-a, Academia Română, Bucureşti, 2015. Deşi este axată pe aspecte ale limbilor slave şi pe contactele cele mai timpurii ale slavilor cu lumea romană, demonstraţia de mai jos are importanţă, oricât de indirectă, şi pentru clarificarea etimologică a termenului rom. *rariţă*.

1. Perpetuarea viziunii tradiţionale

Un etimolog din generaţia actuală, Derksen (2008), se înscrie printre cei care, fără rezerve aparente, acceptă ideea de cognaţiune a termenilor v.sl.bis. *orati* şi *ralo*. Voi porni deci de la Derksen, pentru a mă întoarce apoi la păreri ale înaintaşilor săi în domeniul etimologiei slave.

1.1. În ceeea ce priveşte materialul de interes direct pentru acest articol, Derksen (2008: 372–373) prezintă, ca aparţinând etimologic de una şi aceeaşi familie, termeni proveniţi, pe de o parte, dintr-un p.slav. **oràti* 'a ara' şi, pe de altă parte, dintr-un p.slav. **òrdlo* 'plug' (din care ar fi rezultat în final *ralo*). Vom vedea însă mai jos că, deşi cei doi presupuşi termeni proto-slavi reconstruiţi (cu sufixare diferită) reprezintă aceeaşi sferă semantică, este foarte probabil ca ei să nu fi fost moşteniţi „umăr la umăr" din proto-indo-europeană în proto-slavă şi de acolo în limbile slave istorice. Derksen, ca şi alţii înaintea sa, a considerat că atât *orati*, cât şi *ralo* din vechea slavonă bisericească (care-şi avea baza în sud-slava secolului IX) reflectă aceeaşi rădăcină proto-indo-europeană (p.ie.), anume cea reprezentată de indo-europenişti mai întâi ca **arə-* (de unde lat. *arāre* 'a ara'), iar mai recent ca **h²erh³-* (cu indicarea unor probabile laringale, marcate *h²* şi *h³*, dispărute de timpuriu din aproape toate limbile indo-europene).

Să vedem, pe scurt, cum apar, în viziunea tradiţională (preluată în dicţionarul Derksen), originile şi înrudirile familiei de cuvinte slave presupuse a proveni din **h²erh³-* (sau **arə-*, în forma mai „accesibilă"). Mai întâi trebuie spus că putem avea îndoieli chiar cu privire la etichetarea rădăcinii **arə-* 'a ara' ca „proto-indo-europeană", având în vedere că acea rădăcină a fost reconstruită pe baza unor termeni din limbi indo-europene atestate în Europa (nu şi în numeroasele limbi indo-iraniene, de exemplu). Aşadar, se poate emite ipoteza că rădăcina în discuţie ar putea chiar reprezenta un termen de substrat european, mai precis un termen folosit în idiomuri ale agricultorilor neolitici care i-au precedat pe indo-europeni în Europa[1]. Trecând peste acest aspect, să observăm că, după Derksen, din p.ie. **arə-* ar fi derivat p.slav. **oràti* 'a ara'

[1] Într-un articol anterior (Poruciuc 2000) am demonstrat că o rădăcină AR-, probabil nostratică (atestată în limbi atât indo-europene, cât şi ne-indo-europene), este reprezentată de termeni care, din punct de vedere semantic, arată o evoluţie dinspre sensuri mai generale (pre-agricole) precum 'a (se) face, a alcătui', spre sensuri particulare precum 'a cultiva, a ara'.

BDD-V4253 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:51:50 UTC)

(cu *-ti* ca sufix infinitival specific slav), care, la rândul lui, se prezintă ca bază a unor termeni atestaţi în limbi slave istorice, precum v.slav.bis. *orati*, rus. *orát'*, ceh. *orati*, pol. *orać* şi serb.-croat. *òrati*, toate cu sensul 'a ara'. Sunt indicate şi înrudirile dintre acei termeni slavi şi termeni, cu acelaşi sens, din alte limbi europene, precum lituan. *árti*, grec. *ἀρόω* şi lat. *arāre*. Cât despre reconstruitul p.slav. **òrdlo* 'plug', el ar reprezenta aceeaşi rădăcină ca cea din **oràti,* dar cu adăugarea unui alt sufix (şi cu mutarea accentului pe prima silabă). După Derksen din p.slav. **òrdlo* s-ar fi dezvoltat, în limbile slave istorice, denumiri de plug precum ceh. *rádlo*, slovac. *radlo*, pol. *radło*, sorab.j. *radło*, rus. *rálo*, bulg. *rálo*, serb.-croat. *ralo* şi sloven. *rálo*.

De fapt, Derksen se întoarce şi mai mult în timp, indicând că p.slav. **òrdlo* ar proveni dintr-un derivat p.ie. **h²(e)rh³-dhlom* 'plug', de care ne putem însă îndoi total, în primul rând pentru că nu avem nicio dovadă că proto-indo-europenii (de acum cca. 6500 de ani) ar fi făcut uz de vreo unealta agricolă care să fi arătat a plug, oricât de primitiv. Din punct de vedere lingvistic, putem doar afirma că proto-slavii, ca şi proto-germanicii au folosit un aratru primitiv, de tip „cârlig" (germ. *Hakenpflug*). Este vorba de unealta desemnată prin p.slav. **soxà*, termen pentru care (având în vedere sensurile sale mai vechi, nu cel de 'plug') afirmarea unei origini proto-indo-europene ar fi cu totul plauzibilă, pe baza unor termeni atestaţi, precum sanscrit. *śākhā-* 'cracă, ramură', lituan. *šaka* 'cracă' şi got. *hōha* 'plug', toate acestea fiind evident înrudite etimologic, între ele, ca şi cu o întreagă serie de termeni slavi. Dintre acei termeni sunt de remarcat următorii (cf. Derksen 2008: 459, s.v. **soxà*): rus. *soxá* 'plug (de lemn)' – în vechea rusă termenul având însă şi sensuri mai vechi, precum 'stâlp, par, proptea'; ceh. *socha* 'statuie, sculptură'; slovac. *socha* 'columnă'; pol. *socha* 'ţăpoi'; bulg. *soxá* 'crăcană'; serb.-croat. *soha* 'crăcană'; sloven. *soha* 'stâlp'.

1.2. După cum observam mai sus, Derksen s-a bazat pe păreri tradiţionale, mai ales pe unele exprimate de înaintaşi cu autoritate, dintre care voi menţiona doar câţiva. Voi începe cu Vasmer, care în al său dicţionar etimologic al limbii ruse (III, 1987, s.v. *ралo*), face mai întâi interesanta observaţie că, pentru 'plug', limba rusă are atât *rálo* (*ралo*), cât şi varianta *orálo* (*орaлo*), apariţia acestuia din urmă producându-se „sub influenţa lui *orát'* (*opaть*) 'a ara'"[1]. Vasmer (loc.cit.) este şi el de părere că rus. *rálo* se trage din p.slav. **ordlo*. În dicţionarul polonez al lui Brückner (1970), ca denumire a unui tip de plug găsim o formă cu siguranţă mai veche decât *ralo*, anume *radło* (cu derivatul *radlica*), prezentat ca provenit dintr-un mai vechi **ārdło* şi ca înrudit cu grec. *arotron* şi lat. *arātrum*. Vom vedea mai jos că tocmai pol. *radło*, alături de corespondenţii săi din alte limbi vest-slave, precum soraba de jos, ceha şi

[1] Ca o paralelă, rom. *rariţă* are şi o variantă popular-etimologică *arariţă* (inclusă în MDA, I, 2001), variantă apărută desigur sub influenţa verbului *a ara*.

BDD-V4253 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:51:50 UTC)

slovaca (vezi sorab.j. *radło*, ceh. *rádlo* şi slovac. *radlo* mai sus) îşi arată cel mai lămurit originea în latina populară.

Referiri la terminologia slavă a aratului apar şi în alte dicţionare importante, precum dicţionarul indo-european al lui Buck (1988). În articolul 8.21 *plow*, Buck face următoarele observaţii [trad. A.P.]:

> Verbele şi substantivele pentru 'plug' şi 'a ara' merg împreună […], dar nu întotdeauna. […] În evoluţia uneltei de arat, de la craca bifurcată la plugul modern, vechiul nume poate persista, sau pot apărea termeni noi […], care se pot răspândi ca împrumuturi lexicale. În mai multe limbi există termeni diferiţi pentru plugul modern, iar un plug mai primitiv, de lemn, poate să fie încă folosit de ţărani.

Materialul ilustrativ din sus-menţionatul articol al dicţionarului Buck 1988 conţine importante date privitoare la uneltele de arat şi la denumirile lor. Printre altele, este menţionată rădăcina „ie. **ar-*", ca păstrată în „verbe şi substantive comune limbilor europene şi limbii armene, dar necunoscute în indo-iraniană" (printre termenii ilustrativi Buck incluzând v.slav.bis. *orati* şi v.slav.bis. *ralo*, acesta din urmă dat ca provenit „din **radlo*, **ordlo*"). Cu privire la românescul *plug*, Buck a considerat că el provine „prin slavă din germanică"; iar, la rândul său, lituan. *plugas*, „pentru plugul modern", este considerat a fi tot „din germanică". Referitor la situaţia din slavă, Buck menţionează că, alături de termeni slavi precum *orati* şi *ralo*, a persistat şi „rus. *socha* 'plug de lemn'", căruia îi corespunde etimologic pol. *socha* (pe care Buck îl dă cu sensurile 'crăcană, mâner de plug').

1.3. Nu este de neglijat nici materialul dat în dicţionare etimologice ale limbilor clasice, precum Chantraine 1990, respectiv Ernout/Meillet 1985. În articolul privitor la grec. *ἀρόω* 'a ara', Chantraine se referă la grec. *ἄροτρον* 'plug' şi la corespondenţi etimologici ai acestuia, anume lat. *arātrum*, armen. *arawr* şi irl. *arathar*, după care face următoarea observaţie [trad. A.P.]: „Celelalte limbi au alte formaţiuni, precum lituan. *árklas* şi v.slav. *ralo*, cu sufixe în *l*". În ceea ce priveşte dicţionarul Ernout/Meillet, din articolul privitor la lat. *arō, arāre* 'a ara' aflăm că p.slav.**ordlo* (comparat cu termeni precum grec. *ἄροτρον* şi lituan. *árklas*) ar presupune o provenienţă din **arə-dhlo-*, ca extensiune a rădăcinii p.ie. **arə-*. Vom vedea însă mai jos că, în cu totul alt articol din dicţionarul Ernout/Meillet, sunt de găsit date care impun o mult mai plauzibilă explicaţie etimologică pentru slav. *radlo* şi *ralo*.

1.4. După datele prezentate mai sus, ar reieşi că putem să nu ne îndoim de provenienţa termenului v.slav.bis. *orati* din p.slav. **oràti* şi de legătura acestuia cu rădăcina p.ie. **arə-* (având în vedere că trecere de la p.ie. **arə-* la p.slav. **ora-* este regulată, iar *-ti* este sufix infinitival proto-slav). Nu avem însă la fel multă siguranţă în privinţa termenilor slavi din familia *radlo*/*ralo*, pe care diverşi autori i-au trimis la diverse reconstrucţii proto-slave, precum **òrdlo*,

BDD-V4253 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:51:50 UTC)

**ordlo*, **radlo* şi **ārdło* (vezi mai sus), la rândul lor trimise (nejustificat, după cum am sugerat deja) la reconstrucţii proto-indo-europene precum **arə-dhlo-* sau **h²(e)rh³-dhlom*. Înainte de a propune o etimologie mai credibilă pentru termenii slavi din familia *radlo*/*ralo*, să trecem în revistă unele date privitoare la tipuri de pluguri folosite în perioade mai timpurii în Europa central-estică şi sud-estică. Problematica evoluţiei uneltelor de arat este un câmp vast şi dificil, care nu poate fi acoperit într-un singur articol ca cel de faţă. De aceea mă voi limita doar la câteva lucrări, pe care le consider a fi relevante.

2. Date şi argumente interdisciplinare

Pentru o mai bună înţelegere a problematicii uneltelor de arat, este recomandabilă o aplicare a metodei „cuvinte şi lucruri", ca şi o aducere în discuţie a unor argumente istorice, arheologice şi etnografice, care pot fi de ajutor şi pentru clarificările etimologice.

2.1. În 1961, arheologul ceh Jaroslav Kudrnáč a publicat (în traducere românească, în revista *Arheologia Moldovei*) un articol despre „agricultura la slavi", din care am extras următorul pasaj (p. 228):

> Slavii […] arau cu o unealtă numită crăcană-uncus cu brăzdar de fier mai perfecţionat sau cu o rariţă, adică o crăcană cu corn, numită *socha*, ori cu un plug mai perfecţionat. Se cunoaşte […] că slavii din aceeaşi regiune foloseau diferite tipuri de unelte pentru arat, cum se poate observa pe frescele de la Plisca din Bulgaria.

Este greu de stabilit aici cât de precisă a fost traducerea din cehă în română. Puteam avea însă îndoieli că aratrul-crăcană al slavilor timpurii a avut şi brăzdar de fier, sau că termenul slav *socha* poate fi considerat a fi sinonim cu *rariţă* (ca desemnare a unei „crăcane cu corn"), cum ar reieşi din fragmentul redat mai sus. Acceptabilă ar rămâne ideea că, pe parcursul istoriei lor timpurii, slavii au folosit (desigur cu deosebiri regionale) cel puţin trei tipuri de unelte de arat, de la (1) *soxa* (*socha*) primitivă, la (2) *ralo* şi *ralica* (cu adaos de brăzdar de fier, simetric) şi la (3) plugul „mai perfecţionat" (cu o sorginte germanică indicată de însăşi denumirea de *plug*, după cum indică şi Buck – vezi mai sus).

2.2. În 1966, Vasile Neamţu publica un articol extins, cu date istorice şi arheologice privitoare la „problema uneltelor de arat din Moldova în perioada feudală". Neamţu se numără printre cercetătorii pe deplin conştienţi de dificultatea domeniului abordat, după cum reiese din pasajul de mai jos (Neamţu 1966: 194):

> Problema evoluţiei uneltelor agricole pe teritoriul ţării noastre în perioada prefeudală şi feudală este mult mai complicată şi în trecut nu s-a bucurat de atenţia cuvenită. S-a afirmat că, după încetarea stăpînirii romane în Dacia,

BDD-V4253 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:51:50 UTC)

rariţa primitivă a devenit unealta care „putea acum să dea cît îi trebuia omului” şi că mai tîrziu, în perioada feudală, ea a fost unealta caracteristică pentru teritoriul dintre Carpaţi şi Dunăre. Apariţia unui însemnat număr de brăzdare de fier datînd din această perioadă implică însă ideea folosirii pe o scară destul de largă a unor unelte agricole mai evoluate. Acest fapt nu exclude totuşi coexistenţa acestora cu altele primitive, de tipul rariţei-crăcană.

2.3. Folosirea în una şi aceeaşi perioadă a unor „diferite tipuri de unelte pentru arat” este un aspect scos în evidenţă mai recent şi de Ion I. Solcanu, într-un volum tradus în limba engleză (2004: 30). Solcanu a avut ca scop să prezinte, cu referire la ţinuturi locuite de români, aspecte de bază ale relaţiei dintre „artă şi societate”, ocazie cu care, inclusiv cu sprijinul unei serii de ilustraţii, autorul în discuţie s-a referit şi la reprezentări ale uneltelor de arat folosite în perioada avută în vedere. Solcanu trage concluzia că, la românii medievali, au fost în uz două tipuri principale de unelte de arat, anume *aratruri*[1] şi *pluguri*. Principala deosebire dintre cele două tipuri ar consta în faptul că primele sunt „instrumente simetrice” (cu brăzdare care taie orizontal pe sub suprafaţa solului, formând o brazdă superficială împărţită egal de o parte şi de alta), în timp ce plugurile propriu-zise au brăzdare asimetrice, care răstoarnă brazda într-o singură parte; iar plugurile mai avansate au şi rotile, egale sau inegale, plasate în avantren (cotigă).

Ilustraţiile volumului Solcanu 2004 sugerează de fapt o clasificare mai complexă a uneltelor de arat avute în vedere. Voi face o concisă trecere în revistă a respectivelor imagini (făcând apel la comentariile din textul volumului în discuţie, dar şi la cele din Neamţu 1966). Ca cel dintâi este înfăţişat plugarul Cain din fresca de la Suceviţa (terminată în 1596, după Solcanu 2004: 20). Unealta lui Cain apare ca un „aratru fără plaz” (în termenii din Neamţu 1966: 299), la care sunt înjugaţi doi boi. Deşi pictat mai devreme, pe la 1547 (cf. Solcanu 2004: 23), plugarul Adam din fresca de la Voroneţ apare cu o unealtă mai avansată, pe care o putem considera a fi o rariţă, corespunzând slavului ralo, cu brăzdar simetric, având în faţa lui şi un cuţit de fier. De remarcat la plugarul de la Voroneţ este că el îşi direcţionează unealta doar cu mâna stângă, în timp ce în mâna dreaptă ţine oticul (un băţ cu lopăţică de fier la un capăt), pregătit pentru răzuirea pământului umed lipit pe brăzdar. La rariţa de la Voroneţ (desemnată ca „plug uşor, fără roţi” în Neamţu 1966: 305) sunt

[1] În textul în engleză al volumului Solcanu 2004, sunt folosite ca atare singularul *aratru* şi pluralul *aratruri*. Se cuvine menţionat aici că *aratru* nu mai este inclus în dicţionare ale românei actuale, el apărând acum doar ca o redare (de uz ştiinţific) a lat. *aratrum*. În schimb, aromâna a păstrat două forme, una mai veche, *aratru*, şi una mai recentă, *arat*, ambele date cu sensul de ‘plug’ în dicţionarul Papahagi 1974. La rândul său, Neamţu (1966: 295) consemnează, într-o notă de subsol, faptul că *aratru* era mai demult folosit şi în daco-română, „în unele părţi ale Transilvaniei”.

BDD-V4253 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:51:50 UTC)

înjugaţi tot doi boi Acelaşi tip de rariţă a fost reprezentat, mult mai târziu (sec. XVIII), la Poienele Izei, în Maramureş (cf. Solcanu 2004: 26–27), dar acolo unealta respectivă apare ca instrument de tortură, folosit de către dracii din iad. În sfârşit, aparent paradoxal (din punct de vedere cronologic), cel mai avansat tip de plug, cel de la biserica Sf. Ilie din Suceava, pare să fi fost pictat cel mai devreme dintre cele discutate aici, adică pe la sfârşitul sec. XV sau începutul sec. XVI (cf. Solcanu 2004: 29). Este vorba de un „plug greu" (cu brăzdar şi cuţit de fier şi cu rotile egale), la care trag patru perechi de boi. După cum menţionează Solcanu (loc.cit.), călători străini din secolele XVI-XVII au consemnat faptul că în Moldova acelor vremuri se foloseau „pluguri trase de 8, 10 sau 12 boi"– ceea ce aminteşte de urăturile moldoveneşti, în care „jupânul" iese la arat „într-o joi, cu plugul cu doisprezece boi".

Imaginile discutate mai sus sugerează că, pe parcursul secolelor XV–XVIII, la români au fost în uz nu două, ci cel puţin trei tipuri de unelte de arat, anume aratrul fără plaz, rariţa cu brăzdar simetric de fier (având plasat în faţa lui un cuţit de fier), respectiv plugul avansat, cu brăzdar asimetric de fier, cuţit de fier şi rotile care arată a fi fost de dimensiuni egale. Bineînţeles, imaginile din frescele prezentate şi discutate de Solcanu reprezintă Evul Mediu avansat. Pentru ce s-a spus despre unelte de arat din perioade mai timpurii voi apela la o specialistă în etnolingvistică.

2.4. În volumul său publicat în 2000, Zamfira Mihail a pus în discuţie şi problematica uneltelor de arat folosite nu doar pe teritoriul României, ci şi în zone vecine (mai ales din Europa centrală şi sud-estică). Valorificând şi unele păreri ale lui Miloš Blagojević (autor al unui volum publicat în 1973), Zamfira Mihail propune o distincţie terminologică specifică slavilor medievali: uneltele de arat cu brăzdar simetric erau denumite *ralo* sau *ralica*, iar cele cu brăzdar asimetric erau denumite *plug* (Mihail 2000: 95). În acelaşi context (p. 98–99), autoarea pune în discuţie concluzii ale cercetătorilor din fosta Iugoslavie, potrivit cărora plugul avansat s-a răspândit dinspre Europa Centrală spre Peninsula Balcanică, ceea ce ar susţine „afirmaţiile istoricilor care au demonstrat că slavii nu aveau un instrument agricol evoluat atunci când s-au aşezat în sud-estul Europei". (Ca să fim mai precişi, istoriceşte, o „aşezare" propriu-zisă a slavilor în sud-estul Europei şi-a avut începuturile în prima parte a secolului VII).

Luând în consideraţie atât afirmaţiile Zamfirei Mihail, cât şi materialul lexical slav dat mai sus, putem considera că primii slavi ajunşi în Balcani nu vor fi adus cu ei un plug „propriu-zis" (cu brăzdar asimetric şi cu rotile), dar nu au venit nici cu aratrul slav primitiv, de tip *soxa*. Altfel n-am înţelege de ce doar slava estică (mai precis rusa) a păstrat mai îndelung *soxa* pentru 'plug de lemn', în timp ce celelalte limbi slave au păstrat *soxa, socha, soha* doar cu sensurile primare pre-agricole ('cracă, crăcană, stâlp' etc. – vezi mai sus), în timp ce pentru unealta de arat au folosit *radlo* sau *ralo*, iar mai apoi *plug* (ca preluare din germanică). Am sugerat deja mai sus că o denumire de tip *ralo*

BDD-V4253 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:51:50 UTC)

(oricâtă asemănare ar avea cu *orati*) nu arată a proveni din proto-slavă, şi cu atât mai puţin din proto-indo-europeană.

2.5. După cele mai avizate opinii, precum cele exprimate de cercetători recenţi în domeniul istorico-arheologic – şi îi am în vedere în special pe Curta (2001: 335–350) şi pe Kazanski (2009: 158–160) – slavii au intrat practic în istorie în secolul VI, sub denumiri precum *Venethi*, *Sklavenoi* sau *Antes* (consemnate mai întâi de autori antici precum Procopius şi Iordanes). Este vorba de perioada în care ieşirea din scena central-est europeană a unor popoare puternice, din punct de vedere militar, precum hunii şi germanicii estici, a făcut posibilă expansiunea slavilor (mobilizaţi şi de avari) către sud şi sud-vest, astfel producându-se şi primele contacte directe ale slavilor cu lumea romană (sau romanizată). Provincia romană care, pe atunci, pătrundea ca un adevărat pinten în lumea „barbară" a Europei central-estice era Pannonia, care a supravieţuit ca parte integrantă a Imperiului până în sec. V, când a fost abandonată hunilor. După prăbuşirea politiei închegate de Attila, Pannonia a rămas foarte permeabilă, prin ea perindându-se o întreagă serie de populaţii, de la germanici (ostrogoţi, heruli, longobarzi) la avari şi slavi. Ar exista deci argumente istorice care să sprijine ideea că probabil în Pannonia, sau în preajma ei, strămoşii slavilor vestici au putut prelua elemente de civilizaţie romană, inclusiv tehnică agricolă mai avansată.

2.6. Dacă vrem să aflăm cum se ara în Imperiul Roman încă din secolul I al erei noastre, găsim uluitor de multe amănunte în câteva paragrafe succesive din *Naturalis Historia* a lui Plinius (xviii,170–179), din care voi cita[1]. Printre altele, Plinius menţionează că, în Italia, „se înjugă adesea opt boi la un singur plug" (desemnat ca *vomer*); că plugul are şi un „cuţit" (*culter*), „care taie pământul prea dens, înainte de a fi desfăcut"; că există şi un tip de plug cu „o bară de fier în chip de cioc", iar un al treilea tip „nu are dinţi pe toată lungimea sa, ci doar un vârf subţire în cioc" (*in rostro*); că un al patrulea tip are brăzdar cu lama (*gladius*) „mai lată, dar şi mai ascuţită", iar de la tipul în discuţie s-ar fi dezvoltat, „în Raetia, în partea care se învecinează cu Galia", un nou tip de plug (numit *plaumoratum*), care are şi rotile (*rotulas*) şi care „răstoarnă brazdele" (*caespites versat*).

Departe de a menţiona aratruri de lemn primitive, Plinius prezintă, în fragmentul de mai sus, cinci tipuri de unelte de arat din vremea lui, dintre cele cu cuţit şi brăzdar de fier (cu tăiere orizontală), ba chiar şi un tip avansat, cu rotile (asemănător celui de la Sf. Ilie). Este greu de spus dacă acel ultim tip, reto-galic, avea deja brăzdar asimetric, în stare să răstoarne brazda într-o parte. Oricum, dacă în secolul I existau asemenea unelte în lumea romană, atunci slavii ajunşi în Europa centrală, prin secolele V–VI, cu siguranţă au fost interesaţi să preia, din lumea romanizată, cel puţin un model de rariţă fără

[1] Pentru fragmentele citate, am folosit traducerea Ioanei Costa (Plinius 2002), la care am adăugat paranteze care conţin unele elemente din originalul latin.

BDD-V4253 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:51:50 UTC)

rotile, dar cu plaz (talpă), cu cuţit şi cu brăzdar simetric. Un asemenea tip de rariţă a putut fi adoptat de slavi chiar cu o denumire latinească, după cum voi arăta imediat mai jos.

3. Pentru o nouă etimologie

În planul etimologic, voi observa, ca şi alţii înaintea mea, că etimologiile „bune" (adică plauzibile în cel mai înalt grad) nu sunt cele *căutate*, ci cele *găsite*. Şi în cazul de faţă „s-a dat peste o etimologie", care nu avea legătură cu vreo cercetare programată a se mişca pe direcţia respectivă.

3.1. Nu am avut iniţial vreo intenţie de a demonstra originea latină a unei denumiri de plug slav, ci doar doream să fac unele investigaţii în domeniul denumirilor de unelte agricole, iar în particular să mă edific în privinţa contrariantei relaţii dintre două verbe latineşti (moştenite şi în română) al căror vocalism diferit le-ar arăta a fi neînrudite, deşi sensurile şi derivatele lor demonstrează contrariul. (Mai concret, este vorba de verbele *rādere* 'a rade, a răzui' – de unde *rāstrum* şi *rāstellum*, care denumeau unelte folosite la mărunţirea bulgărilor de pământ – şi de *rōdere* 'a roade' – de unde *rōstrum* şi *rōstellum,* care denumeau obiecte şi unelte cu „cioc" sau cu „dinţi"). Aşa am ajuns la materialul lexical dat în articolul referitor la *rādō, -ere* în dicţionarul etimologic Ernout/Meillet (1985), din care voi reda, în original, următoarele fragmente relevante pentru discuţia de faţă:

> **rādō, -is,-sī, -sum, -ere**: gratter, enlever en grattant; […] «racler, raser (sens propre et figuré)». Ancien. Panroman. […] Dérivés et composés: *rādula*: racloir (de peintre) […], *rāllum* (de **rād-lom*) et *rāllus, rālla* (Gloss.): racloir pour gratter le soc de la charrue, de façon à en détacher la terre; puis le «soc» lui-même […]; *rāstrum* et *rāster* de **rād-trom* (cf. *rōstrum*) [...]; pour le double genre, cf. *culter* et *cultrum*. Usité surtout au pluriel *rāstra* ou *rāstri*, ce qui s'explique par le fait que la tête de l'outil est formée de plusieurs dents […] de fer ou de bois. Désigne un instrument qui sert à briser les mottes, […] qui tient à la fois de la fourche, de la houe ou du râteau.

Ar fi greu de acceptat ideea vreunei pure coincidenţe în cazurile corespondenţelor, în formă şi sens, dintre lat. *rallum* şi slav. *ralo*, ca şi dintre un mai arhaic **radlum* şi vest-slav. *radlo*.

3.2. Prin urmare, deşi uneltele de lucrat pământul desemnate prin termeni tehnici latini derivaţi din *rādere* nu vor fi devenit la fel de cunoscute ca cele denumite *arātrum* sau *vomer*, ele erau foarte probabil folosite din vremuri foarte vechi de către vorbitorii de latină din mediul rural. Prin latina populară, asemenea derivate ale lui *rādere* au ajuns şi în limbile romanice (vezi, de exemplu, fr. *racloir* şi *râteau*). Iar dacă în glose s-au păstrat doar forme precum *rāllum* şi *rāstrum,* provenite din forme mai vechi, reconstruite de lingvişti ca **rād-lom* şi **rād-trom*, putem bănui că aceeaşi latină populară (şi/sau provincială) a păstrat mai îndelung un **radlu(m),* ca precedent al lui

BDD-V4253 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:51:50 UTC)

rallu(m). Acea străveche denumire a oticului (de tipul celui din mâna lui Adam de la Voroneţ) ajunsese deja să desemneze, în latina mai târzie, chiar brăzdarul (*le soc lui-même*), iar numele brăzdarului putea să desemneze, metonimic, plugul în întregimea sa, aşa cum vedem în folosirea lui *vomer* de către Plinius. Consider că o rariţă cu brăzdar de fier denumită **radlu(m)* stă la originea uneltei de arat pentru care slavii vestici au păstrat denumiri cu variantele *rádlo*, *radlo* şi *radło* (cu derivatul *radlica*, păstrat în poloneză).

Este greu de spus dacă forma *ralo* de la slavii de est şi de sud reflectă o preluare separată (sau ulterioară) a formei deja simplificate ca *rallu(m)* în latina populară, sau o asemenea simplificare (de la *radlo* la *ralo*) s-a petrecut în teren slav. Oricum *radlo/ralo* şi *radlica/ralica* – atât cuvintele, cât şi obiectele simbolice desemnate de ele – au avut destul timp pentru a intra în mentalul colectiv slav la fel de adânc pe cât au intrat *plugul* şi *pluguşorul* la români. Pe lângă faptul că *Ralica* încă este folosit ca prenume feminin în Bulgaria[1], *ralo* şi *ralica* au şi o poziţie importantă în astronomia tradiţională a slavilor sudici. În această privinţă, într-un articol recent, bazat pe cercetări de teren, Gjore Cenev a arătat că sătenii din Republica Macedonia încă folosesc denumiri tradiţionale pentru principalele constelaţii, printre care se numără *Ralo so volovi* „Plugul cu boi", pentru constelaţia Orion[2], şi *Ushi* „Urechile" (cu referire la părţile laterale ale plazului), pentru o grupare de stele din Cassiopeia (cf. Cenev 2014: 180, respectiv 184).

4. Concluzii

Românii l-au moştenit din latină pe *aratru* (păstrat până în zilele noastre la aromâni), dar nu şi vreun **radlu* sau **ralu*. Asemenea termeni au intrat însă din latina populară târzie (sau din romanica timpurie a Europei centrale) în slavă, unde au căpătat formele *radlo* şi *ralo*, de la care s-au format ulterior derivatele *radlica*, respectiv *ralica*. Cel din urmă a fost preluat de români de la slavi, inclusiv cu sensul astronomic.

Aşadar, într-o primă fază, probabil într-o zonă central-europeană, slavii timpurii au preluat un tip de unealtă de arat romană, cu brăzdar simetric, împreună cu unealta respectivă fiind preluată şi denumirea ei din latina populară (sau din romanica timpurie). Acea denumire s-a răspândit apoi, împreună cu unealta desemnată, până la strămoşii slavilor estici (cf. rus. *ralo*), care încă foloseau *soxa*, ca şi până la cei care aveau să devină sud-slavi, după trecerea peste Dunăre. Argumentele invocate şi discutate mai sus demonstrează că nu ar mai fi necesare reconstrucţii precum **arə-dhlo-* şi **h²(e)rh³-dhlom*, prin care lingvişti din diverse generaţii au căutat să ne transporte înapoi în timp, nu doar până în proto-slavă, ci chiar până în proto-indo-europeană. După cum am

[1] O cunoscută jurnalistă din Bulgaria de azi se numeşte *Ralica Vassileva*.

[2] După cum se indică în MDA, III, s.v. *plug*, la români se foloseşte atât *Plugul* cât şi *Rariţa* ca denumire a „unui şir de trei stele din constelaţia Orion".

BDD-V4253 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:51:50 UTC)

văzut mai sus, termenul slav *ralo* 'plug' (cu varianta mai veche *radlo*) poate fi plauzibil explicat ca având la bază un derivat al verbului latin *rādere* 'a rade, a răzui', iar preluarea respectivului derivat trebuie să se fi produs în contextul contactelor celor mai timpurii dintre slavii în expansiune şi civilizaţia romană, la hotarul dintre antichitate şi Evul Mediu timpuriu.

BIBLIOGRAFIE

Brückner, Aleksander, 1970, *Słownik etymologiczny języka polskiego*,Warszawa, Wiedza Powszechna.

Buck, Carl Darling, 1988, *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages,* Chicago/London, The University of Chicago Press.

Cenev, Gjore, 2014, "The Ancient Sky Map of the Macedonian People", *Cosmos – The Journal of the Traditional Cosmology Society*, Vol. 30, p. 167–192.

Chantraine, Pierre, 1990, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Paris, Klincksieck.

Curta, Florin, 2001, *The Making of the Slavs – History and Archaeology of the Lower Danube Region c. 500-700*, Cambridge, Cambridge University Press.

Derksen, Rick, 2008, *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Leiden/Boston, Brill.

Ernout, Alfred, Antoine Meillet, 1985, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris, Klincksieck.

Kazanski, Michel, 2009, *Archéologie des peuples barbares*, ed. V. Spinei, Bucureşti, Editura Academiei Române / Brăila, Editura Istros.

Kudrnáč, Jaroslav, 1961, „Cîteva date noi despre agricultura la slavi", *Arheologia Moldovei*, I, p. 225–241.

MDA: *Micul dicţionar academic* (I–IV), ed. M. Sala *et alii*, Bucureşti, Univers Enciclopedic, 2001–2003.

Mihail, Zamfira, 2000, *Etimologia în perspectivă etnolingvistică*, Bucureşti, Univers Enciclopedic.

Neamţu, Vasile, 1966, „Contribuţii la problema uneltelor de arat din Moldova în perioada feudală", *Arheologia Moldovei*, IV, p. 293–216.

Papahagi, Tache, 1974, *Dicţionarul dialectului aromân – Dictionnaire aroumain (macédo-roumain)*, Bucureşti, Editura Academiei.

Plinius, 2002, *Naturalis historia – Enciclopedia cunoştinţelor din Antichitate*, trad. şi ed. Ioana Costa, Iaşi, Polirom.

Poruciuc, Adrian, 2000, „Radicalul AR- 'a (se) face, a alcătui' > 'a cultiva, a ara' în limbi indoeuropene şi ne-indoeuropene", *Thraco-Dacica*, Tom XXI, Nr. 1/2, p. 5–12.

Solcanu, Ion I., 2004, *Romanian Art and Society (14th – 18th Century)*, trad. I. Scurtu, E. Dârţu, Bucureşti, Editura Enciclopedică.

BDD-V4253 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:51:50 UTC)

Vasmer, Max, 1987, *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka* (trad. şi adăug. de O. N. Trubačev), Vol. III, Moskva, Progress.

Adrian PORUCIUC
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi
Institutul de Arheologie, Filiala Iaşi a Academiei Române

BDD-V4253 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:51:50 UTC)